

A Todoreszku-töredék első darabja.

Irta: Radványi József.

A fenti főcím alá többszörös alcímet kellene írnom, jelezvén, hogy mennyi mindenféle irányban ad nekünk felvilágosítást a töredéknek ez az 1. jelzésű darabja. Így első alcím gyanánt azt írhattam volna, hogy „*Szilvási János Epicedion-ja Joannes Femmigerus Leskircherus halálára*“, másodiknak „*Újgyházi Femmich Jánosnak, a kolozsvári unitárius főiskola egykori rektorának életrajzi adatai*“, vagy azt is: „*a kolozsvári unitárius főiskola rektorainak névjegyzéke a XVI. század végéről*“, mert mindezen kérdésekben értékes adatokat szolgáltat ez az első tekintetre elég jelentéktelennek látszó halotti ének.

Az 1911. év február havában került dr. Sztripszky Hiador kezébe az egyik budapesti antikvárius könyvei között Diodorus Siculus munkájának „de Philippo et de Alexandro“ 1516-os latin kiadása.¹ A könyvnek 1601-ből — úgylátszik kolozsvári műhelyből — származó bekötési táblájában azonban igen értékes leletre bukkant, amelyről a dr. Alexics Györggyel közösen írt *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban* című munkában számol be.² Hogy az egyszerű marhabőr nagyobb keménységet és vastagságot nyerjen, a könyvkötő nyolc különféle nyomtatványnak makulaturában kéz alatt heverő ugyanannyi ívét összeragasztva, úgy használta fel, hogy egyazon nyomtatványnak egyik levelét az első táblába tette, a másikat pedig a hátulsóba. Mellőzzük a nyomtatványok névszerint való felsorolását, minthogy ehelyütt csak az 1. jelzésű darabbal lesz dolgunk; még csak megjegyezzük, hogy az egészet dr. Todoreszku Gyula, a régi magyar bibliográfia körül annyi érdemet szerzett ismert könyvgyűjtő vette

¹ *Diodori Siculi scriptoris graeci libri duo de Philippo et de Alexandro. Utrumque latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis. Viennae Pannoniae. 1516.*

² Budapest, 1911. 3—9. és 124. s köv. old.

meg és őrzi s most az egész *Todoreszku-töredék* név alatt ismeretes. Mind a nyolc darab emlék a XVI. századból származik.

Az 1. jelzésű darab Szilvási János által szerzett halotti-vers Femmich János halála alkalmából, amelyre dr. Veress Endre úr, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárosa volt szíves engem figyelmeztetni, ki azidőben éppen Szilvási életével foglalkoztam.

A vers teljes címe:

*Epicedion De Morte Viri Et Pietate Egregiè Exculiti
Joannis Femmigeri Leskircheri, Rectoris Scholae
Claudiopolitanae
fidelissimi, A. D. 1586. 27 die Julii defuncti. A.
Joanne Sziluasio
Desino, discipulo, grati animi ergò, scriptum.*

Eleddig bibliográfiailag ismeretlen egyleveles nyomtatvány, egész íven, 40×25 cm. tükörnagyságban. A két — egyenkint 8·5 cm. széles *hasábján* nyomtatott latin versek alján:

*Impressum à discipulo, Caspare Helti, in
gratiam ac memoriam Praeceptoris fidelissimi,
vnicè dilecti
Claudiopoli.*

Az ív, amelyre a versek nyomtatva vannak, körülbelül a közepén ketté van vágva. A szövegből az ív kettévágásakor néhány sort is levágtak. A hiányt dr. Todoreszku 2—3 sorra becsüli s magam sem tartom többnek.

A töredék egyébként két részből áll. Az első az említett *Epicedion*, a másik a 14 sorból álló sírirat:

*Epitaphium
Eivsdem.*

A nyomás szép, világos betűs, amint a Heltai-nyomdából megszoktuk, helyenkint pár betű elmosódott, melyeket Szalay Mátyás dr.-ral kiegészíteni próbáltunk. A nyomtatvány papírosa vastag, bordázott, vízjegye címer-pajzs, benne három bástya felett álló V—R. betűk.

A töredéket kétféle szempontból értékelhetjük: a) mint Szilvási János költeményét, b) s mint adatokban gazdag történelmi emléket. Mindkét szempontból figyelemreméltó.

Az első szempontból vizsgálva, itt röviden végezhetünk vele. A kérdéses vers *alkalmi* költemény, egy 16—17 éves ifjúnak szerzeménye. Ha most tekintetbe vesszük klasszikus nyelvezetét, a szép költői képeket, a pompás distichonokat, egy tehetséges, képzett s emellett nemes, fenkölt gondolkozású ifjú munkájára ismerünk.

Hasonlíthatatlanul fontosabb azonban a vers a második szempontból, nemcsak azért, mert Szilvásinak saját életrajzához szolgáltat adatokat, hanem azért is, mert ezenfelül még a Femmich János eddig teljesen ismeretlen életrajzát is összeállíthatjuk nagy vonásokban belőle, sőt még a kolozsvári unitárius főiskoláról való eddigi ismereteinket is kiegészíthetjük és kijavíthatjuk egy-két fontos adattal.

A Szilvási Jánosra vonatkozó életrajzi adatokat máshelyütt fölhasználtuk, az alábbiakban tehát csak Femmich Jánosról lesz szó.

Femmich (vagy latinosan Femmigerus s születési helye után Leskircherus) Jánosról eddig Szinnyei,¹ Székely Sándor² és Szabó Károly³ alapján mindössze csak ennyit tudunk:

Femmich János, ág. ev. lelkész, újgyházi (Leskirch), erdélyi származású; előbb lector volt a kolozsvári ág. ev. iskolában, azután az unitáriusoknál 1540—1546 ig. Molnár Gergely, *Elementa Grammaticae Latinae pro recta Scholasticae juventutis institutione ex praecipuis Grammaticorum praeceptis*. Claudiopoli, 1556. c. munkájának szerkesztésében részt vett.

Kevés adat s e kevésből is Szilvási Epicedion-ja alapján alig tarthatunk meg valamit. Elsősorban is Szilvási sokkal későbbi időre teszi Femmichnek kolozsvári működését. Az Epicedion szerint Femmich az 1580-as években működött a kolozsvári iskolánál és nem az 1540—1564. években. Ez az utóbbi adat már azért sem lehet helyes, mert 1564-ben az iskola még kálvinista kezekben volt s ez évben kezdődött az unitárius mozgalom s csak pár évvel később került az iskola unitárius igazgatás alá. Továbbá Femmich nyolc lustrum-ot élt csupán,⁴ azaz 40 évet, amelyet

¹ Magyar Irók. III. 365.

² Az Unitária vallás története. Budapest. 1866. 106.

³ Régi Magyar Könyvtár II. 16.

⁴ „Octo lustra tue complèsti munera vite“ (Epicedion).

levonva elhalálozása éveiből, 1586-ból, kitűnik, hogy 1546-ban született (még pedig augusztus 27-ike előtt), miért is ab ovo kizárt dolog, hogy 1540—1564-ben a kolozsvári iskolában lectoroskodott volna. Egyébként Szinnyeinek, azaz hogy helyesebben: Szinnyei forrásainak nemcsak ez a Femmich életére vonatkozó adata téves, hanem az is, amit még Molnár Grammatica-jával kapcsolatban mond.¹

Ezzel szemben Szilvási Epicedion-jának hitelességéhez szó sem fér s nem gyöngíti ezt az a körülmény sem, hogy Femmich halálának napját az Epicedion címsorai *julius* 27-ére, a szöveg maga pedig *augusztus* 27-ére teszi, mivel métrikus okokból kitűnik, hogy az augusztus 27 a helyes dátum, a címsorokba pedig csak toll, vagy nyomdai hiba alapján kerülhetett tévesen a *julius* hónap.

Az Epicedion szerint tehát Femmich (Femmigerus) János Újgyeházán született (Leskirch, Szeben m) 1546-ban augusztus 27-ike előtt.

Elvégezvén az alsóbb grammatikális kurzusokat, 21 éves korában Kolozsvárra jött az akkor már unitárius felsőbb- (vagy Székely S. szerint: anya-) iskolába (kb. 1567.). Szorgalma és tudománya által csakhamar kitűnt s „a tanulóból tanító, az alattvalóból előljáró“ lesz, fokozatosan elnyervén az iskola összes tisztségeit. Kolozsvári tartózkodásának 8-ik évében (1575. őszén) az iskola praefektusává léptetik elő, mely tisztséget öt éven keresztül viselt, 1580. őszén lector lesz ugyancsak öt éven át, 1585.

¹ Sokszoros tévedés van e Grammatica-ra vonatkozólag Szinnyei közlésében. Szerinte a Grammatica legelőször Kolozsvárt jelent meg 1556-ban Molnár *Gergely* szerkesztésében, ennek Molnár *Albert* által javított kiadása Norimberga-ban 1604-ben, az Enyedi György által kiadott pedig ugyanott 1651-ben. Ezek az adatok Benkő Transylvania-jából származnak (II. K 347. és 594. old.). Szabó Károlynak sokkal hitelesebb R. M. K.-jából ide vonatkozólag a következő értesüléseket nyerjük: 1556-ban Kolozsvárt csakugyan megjelent Molnár *Gergely* Grammatica-ja. Femmich közreműködése a szerkesztésben azonban Cornides bizonytalan közléséből származik csupán (Ung. Magazin IV. 453.). A *második* kiadás Norimbergában 1604-ben látott ugyan napvilágot, de aligha Molnár *Albert*, hanem helyesebben Molnár *Gergely* fáradozásai következtében (R. M. K. III, 1. 301. o.); *harmadszor* nem Norimberga-ban, sem 1651-ben, még kevésbé Enyedi György kiadásában jelent meg, hanem Briga-ban, 1670-ben. Enyedi György pedig, ha már az unitárius püspökről van szó s másról kiről lenne? — 72 évvel azelőtt halt el.

év őszén (augusztus 27-ike után) pedig rektornak választják meg. A rektori tisztséget még egy évig sem viselte, amikor 1586. augusztus 27-én áldozatul esik a Kolozsvárt dühöngő pestisnek.¹

Ez utóbbi adat alapján ki kell egészítenünk az unitárius főiskola rektorainak névsorát. Mielőtt azonban erre rátérnénk, álljanak még az alábbiak Femmich János életéről és jelleméről.

Femmich harminc éves koráig nőtlen volt, amely idő alatt kintünt feddhetetlen életével és tiszta erkölcsével.

1576., illetőleg 1577-es években vette el feleségét, Borbálát, kiről nevéen kívül többet nem tudunk, minthogy éppen a reá vonatkozó részt vágta le az udvariatlan könyvkötő. A boldog házasságból három gyermek született: János, András és Katalin, akiket azonban atyjuk után csakhamar magával ragadott ugyanaz a járvány.

Femmich jellemét következő szavakkal méltatja Szilvási (magyar fordításban):

Méltó voltál, hogy Matuzsálem napjait éljed:
Akkora volt tudományod és dicsősége eszednek,
Akkora volt jámbor kebled erénye, szerelme.
Erkölsödhöz volt mérve tudásod: s e kettő
Kapcsolatában boldog voltál: mert együtt
hajh! ritka e kettő!

Végezetül térjünk rá az unitárius főiskola rektorainak névsorára, hogy azt kijavítsuk. Ez a máig is használatban levő névsor Székely Sándortól származik,² s a minket érdeklő időre így néz ki:

V. Pintzovita Mátyás 1579—1587.

VI. Enyedi György 1587—1592.

VII. Szent-Margithai János 1592—1596.

Szilvási Epicedionja alapján azonban közbe kell szúrunk 1585. őszétől, 1586. augusztus 27-éig Femmich Jánost, sőt a Femmich halála és Enyedi rectorása közötti évre oda kell írunk Szent-Margitai Jánost is, amint ez bizonyos magának Enyedi Györgynek a szavaiból. Kénosi-Tösér János Historiájában³ beszá-

¹ Feltűnő, mennyi járvány dühöngött e korban Erdély különböző vidékein.

² Székely S.: Az unitária vallás története. Budapest, 1866. 105. old.

³ Historia Transylvano Unitaria, kéziratban a székelykeresztúri unitárius főgimnázium könyvtárában. Várva-várná a sajtó alá való rendezést.

mol az Enyedi—Szilvási-féle hitvitáról, ahol Enyedi a tudatlanság vádja ellen a következő szavakkal tiltakozik: „Mert hogy az ő (t. i. Szilvásinak) hozzám intézett hízelgő leveleit, de magának *Sz.-Margithai Jánosnak, iskolánk rectorának* tulajdon kezeivel ezeket írta (t. i. Szilvási) Heidelbergből 1587. augusztus 1-én: stb.“, tehát 1587. augusztus 1-én a kolozsvári főiskola rectora Szent-Margithai volt. Minthogy azonban kimutatható gyakorlat szerint az iskolai tisztségekre szóló megbízás ősztől ősziig szólott, 1586. augusztus 27-én hal meg Femmich, 1587-ben (természetesen őszi-szel) kezdi rectori működését Enyedi, így a közbeeső év Szent-Margithaira esik, aki ezek szerint úgy látszik, két ízben viselte a rectori tisztséget. A kolozsvári unitárius főiskola rectorainak kijavított névsora tehát ez lesz:

V. Pintzovita Mátyás 1579—1585.

VI. Femmich János 1585—1586. aug. 27.

VII. Szentmargithai János 1586—2587.

VIII. Enyedi György 1587—1592. július 6.

IX. Szentmargithai János (másodsz.) 1592—1596.

(Az évek mindig ősztől ősziig számítandók.)

Szilvási Epicedionja tehát nem remélt bő és elég értékes adathoz juttatott bennünket.¹

Magát az Epicediont alább közöljük.

¹ Üdvözljük a szerencsés tudós felfedezőt, Sztripszky Hiador dr.-t Alólírott pedig köszönetet mond dr. Todoreszku Gyula úrnak, aki oly készségesen bocsátotta másolatban rendelkezésére az Epicediont.

**Carmen Szilvásii ad mortem J. Femmigeri, rectoris Scholae
Claudiopolitanae.**

Epicedion

De Morte Viri Et Doctrina Et Pietate Egregie Exculti
Joannis Femmigeri Leskircheri, Rectoris Scholae Claudiopolitanae
fidelissimi, A. D. 1586. 27. die Julii, defuncti. A Joanne Sziluasio
Desino, discipulo, grati animi ergô, scriptum.

Tristia mortales tangunt si fata caducos,
Exiguum quibus hac vivere luce datum est,
Divino caesos juvat aut gemuisse flagello:
Quisquis ades, tristi hîc ora resolve sono.
Omnibus ex oculis largissimus effluat imber,
Oraq'; singultu concutiente sonent
Quilibet & junctas tollens ad sydera palmas,
Conetur tristi flectere voce Deum:
Parcat ut è coelo nobis mortalibus aegris,
Neve vltor, mitis sed pater esse velit:
Nam Leskircherus letali peste peremptus
En jacet, et tumulus corpus inane premit.
Quem si summa dies nigro summersit Auerno,
Sub proprias leges morsq'; coegit iners:
Quis sibi confisus longam promittere vitam
Audebit, rabie pestis in hacce? rogo.
Non pia vita metu mortis nos liberat vlllo,
Nil doctrina valet, nil probitasq'; potest.
Scilicet omne sacrum mors importuna profanat,
Ni D E V S ipse sua quod tueatur ope.
Te ne, Joannes mi, pestis confecit acerba?
Pectus depasci non timuitq', tuum?
O duram Lachesin, quam nec tua flectere virtus,
. ec vigor ingenii

Dignus Mathusale[m] viuere posse dies:
Tanta tibi fuerat doctrina, & gloria mentis,
Tanta pio virtus pectore, tantus amor.
Par morum doctrina tibi: junctisq'; beatus
Ambobus fueras: que¹ duo rara simul.
Haec tibi difficili venerunt parta labore:

¹ *ae* jelére az eredeti szöveg szó közepén fonott *ae-t*, szó végén pedig alsó ékezetes egyszerű *e-t* használ.

Nam nulli facilis comparat ista labor.
 Octo lustra tue complèsti munera vite,
 Haec quibus in totis sola tenere cupis.
Claudia, Daciadum sedes praeclara Dearum,
 Testis adest morum, testis & ingenij.
 Nam, quia te Leskirch, *humilis locus, atq'*; *parentu[m]*
 Te *solo clari* progenuêre lares,
 Vt *Latijs* primùm literis tua labra [ri]gâsti,
 Dulcia: elibans pocula Pieridum,
 Ill[ustris] recipis florentibus integer annis
 [Hi]c, vbi defuncti membra sepulta jacent
 Quattuor hîc lustris [m]inus, at tribus amplius imple,

Inuigilas studijs sedulus atq'; bonis.
 Hoc siquidem fecit, schola quot praelustris honores
 Omnes vt gradibus consequeris, habet.
 Ac primùm tenere moderatus es ora caterne,
 Dum quinq'; autumnos Plejas orta dedit.
 Munus at inde tibi maius defertur, honosq';
 Moribus inspectis, inq'; docendo fide.
 Discipulus fueras, instructor es indè Lycaei,
 Subditus autè schole, praeses es indè schole,
 Assiduusq'; in eo versaris munere, quintam
 Dum sitiens messem decoquit ipse canis.
 Euectus demum summa ad fastigia ludi,
 Illustris quibus haec nil schola majus habet,
 Per duodena semel nondum deduxerat altos
 Signa, polos lustrans, temporis auctor, equos,
 Cum vite extremum clausisti funere tempus,
 Cum vitaq'; simul claudis & officium.
 Bis decima & fuerat lux septima mersa sub vndas,
 Qui Patris Augusti nomina, mensis, habet,
 Vndis Oceani perlongos aethere cursus
 Emensos Sol jam tunc adaquabat equos,
 Cum tu sollicite curas euadis acerbas
 Vite, cum campum pergis ad Elysium.
 Acta tibi pia vita fuit, pius exitus acte:
 Auxisti numeros post tua fata pios.
 Et pudor, & probitas, patientia lenta, fidesq';
 Inuenient vllum iam tibi quando parem?
 Ecquis Aristides te vincet? quisve modesti

Socratis auditor? cui ve secundus eris?
 Caelibis haud etiam captasti taedia vite:
 Heu que quàm raro tempore casta manet.
Alter ab octauo iam nunc te coeperat annus,
 Postquam conjugij gaudia vera capis.
 Hoc quoq'; felicem te fecerat, atq'; beatum

Barbara e dicta ta
 Prima tuum Patris nomen tibi traxit auitum,
 Andreas soboles altera dicta fuit.
 Vltima, foeminei sexus, Catharina vocata est:
 Crudelis plures gignere Parca vetat.
 Hos vtinam matri non inuidisset: at omnes
 Ereptos, comites vt tibi, iussit, eant.
 Iam, quia de nobis aliquid cum nomine restat,
 Sydera mens petijt, corpora terra tegit.
 Accipe nunc lentum deductum carmen ab illo,
Debitor est studij qui tibi, Jane suj.

Epitaphium

Eivsdem.

Hic Leskircheri sunt condita membra Joannis,
 Rexit Claudiacae qui bene fraena scholae.
 Ille quator decies cursu redijsse peracto
 Vidit te intonsa Phaebe superbe coma.
 Hoc totum studijs impendit tempus honestis,
 Atque modo doctrinam auxit vtroque tuam.
 Tres tulit ex chara, socialis pignora lecti
 Coniuge, cui, natos, Barbara nomen erat.
 Quot genuit, totidem secum abstulit: vnica viuit
 Vxor, de multis foemina prima pis.
 Amisso hoc probitas pietasq'; laborat alumno,
 Si quem Femmigero posset habere parem.
 Te quoq'; qui legis haec, vitam didicisse per omnem
 Ne pigeat, facto commonet ipse suo.

Impressum à discipulo, Caspare Helti, in gratiam ac memo-
 riam Praeceptoris fidelissimi, vnicé dilecti.

Claudiopoli.

(Secundum exemplar originale ex Bibliotheca Dris Julii
 Todoreszku in Budapest).

Toroczkai Máté püspök családi neve.

Írta: Kelemen Lajos.

Toroczkai Máté püspökünkéről Uzoni Fosztó István egyháztörténete azt írja, hogy neve Toroczkóról van, de nemzetségét nem ismeri.¹ Orbán Balázs forrás megnevezése nélkül azt állítja, hogy Várfalván született.² Azt aztán tudjuk, hogy 1597-ben kolozsvári pap, 1601-ben püspök lett. Egyházunk levéltára néhány értékes emléket őriz buzgó főpásztorságának, ismeretes üldöztetése, bujdosása és tudjuk, hogy 1616-ban halt meg.

Szerencsés véletlen megismertetett Toroczkai Máté származásával és teljes nevével.

A Toroczkószentgyörgyi Thorotzkay családnak az Erdélyi Nemzeti Múzeumban letétbe helyezett nem nagy, de becses levéltárában van az erre vonatkozó adat, egy Gyulafehérvárt 1637 augusztus 21-én I. Rákóczy György nevében kelt kereső-levélben, melyet bő lényegkivonatban ismertetünk.

E szerint³ Toroczkószentgyörgyi *Thorotzkay* László, Zsig-

¹ Nomen ab oppido Toroczkó, genus unde traxit? nescio. Uzoni F. *Historia eccl.* II. 961. Ezt fordítja le Aranyosrákosi Székely Sándor is. Az *Unitária vallás tört.* 129. Szamosközi István tört. maradványai III. 97. nevéből ezt mondja: Erat Mathaeus cognomen a patria Torotzko trahens.

² Orbán B. *Székelyföld leírása.* V. 182.

³ Az oklevél szövegének a kérdés lényegét tartalmazó része a következő: *Georgius* Rakoci etc. Fidelibus nostris egregiis et nobilibus vicecomitibus, judicibus, vicejudicibus nobilium comitatus Colosiensis, item Francisco *Stenczel*, Laurentio ac Francisco *Fülsthich* de Colosvar et Martino *Nyilas* de Magiarpata, nobis dilectis, salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in personis generosorum *Ladislai*, *Sigismundi*, *Stephani* et *Joannis Toroczkai de Toroczkó Szent György*, qualiter superioribus temporibus honorabilis quondam *Mathaeus* filius alterius *Mathaei Kovacz*, jobbagionis parentum ipsorum exponentium in oppido ipsorum *Thoroczkó* et comitatu Thordensis existentem residentis, ad officium ecclesiasticum ministerium